

Mgr Ewa Agnieszka Hauptman-Fischer

Tytuł rozprawy:

„Muzyka wokalnoinstrumentalna w klasztorach cystersów prowincji śląskiej (1651-1810)”

STRESZCZENIE

W niniejszej rozprawie przedstawiono kulturę muzyczną i praktykę muzyki wokalnoinstrumentalnej w ostatnim okresie działalności zakonu cystersów na Śląsku, obejmującym lata od czasu powstania prowincji śląskiej w 1651 roku aż do kasaty w 1810. Głównym przedmiotem moich badań jest kultywowana w 6 klasztorach (Lubiążu, Henrykowie, Kamieńcu, Jemielnicy, Rudach i Trzebnicy) tradycja muzyki figuralnej, która współistniała z repertuarem chorałowym, a w zarysowanych ramach czasowych stanowiła dające się jasno wyodrębnić zjawisko artystyczne.

Intensywny rozwój muzyki wokalnoinstrumentalnej w klasztorach cysterskich na Śląsku, udokumentowany źródłami muzycznymi i pozamuzycznymi nieprzypadkowo zbiega się z powstaniem prowincji śląskiej zakonu. Rozkwit życia duchowego i kulturalnego – w tym muzyki figuralnej – możliwy był dzięki stabilizacji życia klasztornej rozpoczętej w 2 poł. XVII wieku i trwającemu niemal sto lat okresowi pokoju pomiędzy zakończeniem wojny trzydziestoletniej (1648 rok) a I wojną śląską (1740 rok). Po zakończeniu tego konfliktu, zakonnicy stopniowo odbudowali zrujnowaną gospodarkę, a reformy ekonomiczne umożliwiły przeprowadzenie remontów i modernizację zniszczonych budynków klasztornych oraz świątyń, a także odtworzenie zbiorów bibliotecznych i muzycznych. Budowlom nadawano nowy, barokowy wystrój wnętrz. Zwiększenie udziału muzyki figuralnej w liturgii i życiu klasztornej wspólnoty przypada zatem na czas barokizacji klasztorów. W okresie stabilizacji i pokoju również życie monastyczne przyjęło na nowo kształt zgodny z regułą, nad czym czuwał przełożony prowincji, wikariusz generalny – opat jednego ze śląskich klasztorów. W 2 poł. XVII wieku kapituła generalna cystersów sprzeciwiała się muzyce figuralnej w liturgii, jednak opat Bernard Rosa, wikariusz generalny prowincji, wydał w 1683 roku zgodę na jej udział podczas liturgii sprawowanej w śląskiej prowincji zakonu. Na skutek tego zarządzenia we wszystkich klasztorach męskich wprowadzono także nowy klasztorny urząd – regensa chóru figuralnego, który odpowiadał za muzykę wokalnoinstrumentalną.

Uprawiana w środowiskach śląskich cystersów muzyka wokalnoinstrumentalna wykonywana była jednak nie tylko w kontekście liturgicznym; w odróżnieniu od chorału

gregoriańskiego nierzadko wykraczała także poza domenę liturgii. Obecna była więc również przy takich okazjach życia monastycznego, jak pozaliturgiczne modlitwy i nabożeństwa, uroczystości okolicznościowe istotne dla wspólnoty zakonnej, takie jak imieniny przełożonych, instalacje opata na urządzenie, konsekracje świątyń, kaplic czy figur świętych sytuowanych w obrębie klasztoru. Muzyka figuralna towarzyszyła również rekreacji zakonnej oraz wizytom gości. Znaczną część niniejszej pracy poświęcono zatem na systematyczne opisanie repertuaru wokalnie-instrumentalnego; ukazanego jednak zawsze w powiązaniu z jego funkcją. W części poświęconej praktyce muzycznej starałam się więc przede wszystkim opisać, kiedy i jaką muzykę wokalnie-instrumentalną wykonywały cysterskie zespoły muzyczne. Do szczególnie cennych osiągnięć należy zidentyfikowanie (w oparciu o krytykę zewnętrzną zachowanych druków muzycznych, w tym badanie opraw i identyfikację superekslibrisów inicjałowych) utworów wykonywanych w 2 poł. XVII wieku w Henrykowie, a także wskazanie repertuaru z pierwszych dekad XVIII wieku wykonywanych w Lubiążu i Kamieńcu w oparciu o krytykę źródeł rękopiśmiennych.

W rozprawie podjęto również rozważania na temat sposobów pozyskiwania repertuaru i wskazano możliwe drogi jego transmisji. Repertuar pozyskiwano przede wszystkim dzięki licznym sieciom kontaktów nie tylko w obrębie prowincji, ale także dzięki kontaktom z klasztorami europejskimi. Pozyskiwaniu repertuaru służyły również: współpraca duszpasterska z innymi ośrodkami zakonnymi i diecezjalnymi, kontakty z lokalnymi ośrodkami władzy i dworami arystokratycznymi, powiązania rodzinne zakonników i muzyków oraz sieci wiążące zawodowych muzyków krążących pomiędzy ośrodkami.

Kolejnymi badanymi przeze mnie zagadnieniami były klasztorne urzędy związane z muzyką i konkretne osoby pełniące te funkcje. Scharakteryzowano zatem urząd kantora, organisty i regensa chóru figuralnego oraz opisano działalność klasztornych zespołów muzycznych. W dokumentach normatywnych prowincji śląskiej nie zachował się opis zadań regensa chóru figuralnego. Zadania związane z tą funkcją można było jednak szczegółowo opisać na podstawie analizy i interpretacji źródeł muzycznych i pozamuzycznych.

W toku badań udało się znacząco powiększyć wykaz osób związanych z wykonywaniem muzyki w klasztorach cystersów na Śląsku, zweryfikowano też wiele danych w biogramach postaci już opisanych w literaturze przedmiotu. Tam, gdzie było to możliwe, powiązano postaci ze źródłami przekazującymi repertuar, co z kolei pozwoliło na przypisanie poszczególnych źródeł do konkretnych klasztorów lub też precyzyjniejsze umiejscowienie tych źródeł w czasie. Efektem tych badań jest słownik postaci związanych z muzyką w klasztorach cystersów na Śląsku, zamieszczony również w treści dysertacji.

Nowe ustalenia przyniosły również badania nad instrumentarium kapel klasztornych. W oparciu o dostępne źródła stwierdzono, że do zespołów o bardzo długiej tradycji zaliczyć możemy te działające w Krzeszowie, Henrykowie i Lubiążu. Do rekonstrukcji klasztornego instrumentarium wykorzystano nowo odkryte rękopisy muzyczne (Kamieniec, Lubiąż) oraz źródła narracyjne dotychczas niewykorzystywane w badaniach muzykologicznych (np. diariusz z Rud). Cenne informacje wniosła również krytyka zewnętrzna rękopisów muzycznych o nieokreślonym czasie powstania; nowe ustalenia związane z ich datowaniem pozwoliły na wskazanie instrumentarium z pierwszych dekad XVIII wieku; klasztory śląskie szybko wprowadzały wtedy nowe instrumenty, np. waltornie w Rudach, czy oboje miłosne w Lubiążu. Na podstawie badań porównawczych ustalono, że w 1 poł. XVIII wieku w Lubiążu, a także w Krzeszowie działały kapele zbliżone wielkością i składem do najbardziej znanej cysterskiej orkiestry w Oseku – jednego z ważniejszych ośrodków muzyki religijnej w Europie XVIII wieku.

Podstawowym zasobem źródeł do badań nad kulturą muzyczną cystersów są muzykalia przechowywane obecnie w Gabinecie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie; zostały one systematycznie opisane w katalogu rękopisów muzycznych oraz w wykazie druków muzycznych. Katalog wraz z wykazem stanowi integralną część rozprawy, w której czytelnik odnajdzie informację o stanie zachowania kolekcji i wyczerpujący opis poszczególnych źródeł. Dzięki przeprowadzonym przeze mnie studiom, zasób źródeł muzycznych związanych ze śląską prowincją cysterską został znacząco powiększony w stosunku do wcześniej prowadzonych badań. Około 30% z nich to nowe muzykalia zidentyfikowane przeze mnie na podstawie klasztornych wpisów własnościowych oraz analizy duktu pisma skryptorów lub wykazów źródeł pochodzących z okresu kasaty (w tym wypadku Henrykowa). W badaniach nad kulturą muzyczną cystersów uwzględniono również źródła archiwalne dotychczas niebrane pod uwagę przez muzykologów, które w powiązaniu z zachowanymi rękopisami muzycznymi dały możliwość unikalnego wglądu w ówczesną praktykę muzyczną – szczególnie cennym w tym zakresie dokumentem był dziennik z klasztoru w Rudach, a także inne źródła narracyjne oraz odnalezione libretta utworów okolicznościowych. Wszystkie wymienione tu typy źródeł wzajemnie weryfikują zawarte w nich treści, dlatego też ich zestawienie sprzyja wiarygodności rekonstrukcji badanych tu zjawisk. Dla opisu kultury muzycznej metoda ta jest optymalna i skuteczna, ponieważ potwierdza obserwacje poczynione podczas analizy źródeł muzycznych i pozwala ujawnić muzykalia potwierdzające praktykę opisaną w źródłach archiwalnych.

